

EL MONESTIR DE PEDRALBES AL SEGLE XVI

Pilar Ruiz-Olalla Serisier

En cap dels treballs dedicats fins avui a Pedralbes havia estat estudiat l'aspecte econòmic del cenobi. Així doncs, hem intentat una aproximació al tema, utilitzant la documentació comptable-administrativa del monestir per tal d'esbrinar quina fou la seva evolució econòmica, i els efectes que aquesta tingué en les seves relacions, tant internes com externes, centrant-nos fonamentalment en l'època Moderna.

La primera hipòtesi plantejada consistí a veure si el procés intern de Pedralbes encaixava amb el context general del s. XVI i, alhora, si era similar a les trajectòries seguides per d'altres monestirs, segons allò que coneixem a través d'estudis consemblants, malgrat que, malauradament, no són molt abundosos, sobretot pel que fa a aquesta època Moderna. Es tractava de veure com les monges, malgrat les transformacions de Guadalupe, acararen una economia que tenia encara trets típicament feudals i d'escatir si els motius pels quals anaren perdent part de les seves rendes inicials durant el s. XVI foren deguts a la crisi del sistema, a una mala administració, a ambdós factors o a d'altres raons que caldria descobrir. Amb aquesta fi es féu una anàlisi de l'estructura i de la composició de les rendes conventuals, tot intentant

de reagrupar-les en els capítol més representatius; s'ha dut a terme, doncs, una anàlisi estructural amb incursions en la seva evolució quantitativa.

El treball es concentrà en el s. XVI per dos motius fonamentals: en primer lloc, partíem únicament de la història del cenobi feta en el segle passat, en la qual es donen suficients indicis per fer-nos creure que fou una època prou important, tant en la seva trajectòria econòmica com en la social i eclesiàstica (davallada de les rendes, reforma monàstica i reforma tridentina); d'altra banda, en el context general del nostre país, el s. XVI fou un període de transformacions (principalment per la Sentència de Guadalupe, però també per totes les influències renaixentistes i europees en general), i ens encuriosia d'esbrinar com es visqueren tots aquests canvis a Pedralbes i als seus dominis. Atesos aquests aspectes, l'estudi es divideix en tres parts fonamentals:

- 1) fundació i descripció dels béns originaris i dels drets i prerrogatives de què gaudien,
- 2) organització interna sòcio-econòmica, i
- 3) anàlisi econòmica quantitativa de l'evolució de les rendes i de les despeses.

Les propietats rendistes del convent provenien inicialment de les donacions fetes pels Reis en el moment de la seva fundació (1327) i pels seus successors: rendes sobre diversos emfiteutes i propietats de Terrassa i Piera, més els delmes, primícies, tasques, etc... d'aquesta darrera vila; rendes sobre Berga i Casserres; drets sobre diverses taules de carn de la ciutat de Barcelona; la meitat de les rendes del molí reial d'en Carbonell de Barcelona (l'altra meitat era concedida a les monges de Jonqueres). A més, la Reina, abans de morir, havia aconseguit de les autoritats eclesiàstiques la unió de nou rectories esparses arreu del Principat (Codony, Maials, Lardecans, Sarrià, Vacarisses, Boixaleu, Pallerols i Orcau, a més de la Sollana en el País Valencià). Els seus

rectors, bon punt collits els fruits i després d'haver-ne tret la part "per a la seva congrua y decent sustentació", els proporcionaven una renda anual per a "les necessitats del monestir". D'altres rectories li foren també concedides, com la de Porrera (al Tarragonès), la de Santa Maria i Sant Martí de Boyles i la de Premià. Aviat, però, sol·licità d'altres esglésies més útils al monestir i la de Premià fou permutada per la de Sant Vicenç de Sarrià. En totes elles, a més, fruíren del dret de just patronat sobre el seu rector. En el cas de Sant Vicenç de Sarrià, a més d'aconseguir-ne la rectoria, la Reina comprà la jurisdicció civil de tota la parròquia.

A aquestes donacions o adquisicions per part de la família reial, cal afegir les donacions particulars voluntàries, símbol clar del control exercit per l'església sobre totes les classes socials del seu entorn. Tot cercant pau i seguretat per a la seva ànima, eren moltes les persones de qualsevol status social que oferien allò que tenien de més valor a les comunitats monàstiques com Pedralbes. Aquests béns produïen unes rendes que, després de pagar els serveis religiosos encomanats, encara deixaven prou profit per a les comunitats, que s'encarregaven d'invertir-lo per fer-lo més rendible. Resten encara d'altres importants fonts d'ingressos: els censals i els dots o les herències de les seves pròpies monges que, ràpidament, eren invertits en nous censals. D'altra banda, el cenobi aconseguí molts d'altres privilegis reials (salvaguarda i protecció reial i del Consell de Cent; franquícia del dret de segell reial i del subsidi per les galeres, dret d'acolliment digne a la ciutat en cas de perill, de guerra, etc...) i d'altres de tipus apostòlic concedits per diversos papes.

Malgrat que l'orientació inicial de l'orde franciscana anava dirigida cap a l'asil i a l'ajut als menys afortunats, dins un marc d'austeritat o de pobresa, no defugien gaire el món encara feudal que els envoltava i reberen, en la majoria de casos, patrimonis, beneficis o privilegis típicament feudals. S'ha dit que la Reina Elisenda no pretenia que la seva fundació tingués un caràcter feudal, però l'estudi realitzat ens

demostra com els seus dominis anaren augmentant fins que les monges foren —i com a tals es comportaren— veritables senyores feudals. En aquest context, el fet de disposar a més a més de la jurisdicció civil sobre un territori esdevenia molt important, puix donava més força al senyor a l'hora d'exigir a la pagesia els pagaments a què estava obligada. A Piera, l'abadessa i el convent de Pedralbes gaudien de les jurisdiccions civil i criminal; la primera els permetia fàcilment aquesta exigència en tot moment i la segona fou exercida palesament a l'hora de castigar i d'executar els malfactors, amb les conseqüents despeses ocasionades per l'actuació de notaris i d'advocats que aquestes accions comportaven i que són degudament consignades en els llibres de comptes. A Sant Vicenç de Sarrià només tenien la jurisdicció civil, car la criminal estava en mans del Veguer de Barcelona, encara que, en alguns casos, l'abadessa era autoritzada a empresonar els delinqüents en la torre-presó del propi recinte monàstic. L'abadessa, a més, tenia la facultat de nomenar els batlles d'ambdues viles, amb el poder polític que això representava.

L'augment gradual de les transgressions del vot de clausura, la voluntat d'independència i la manca d'esperit comunitari de les comunitats de religioses que s'havien anat practicant en aquells temps, menaren als intents de reforma iniciats a les darreries del s. XV pels Reis Catòlics. Sobre aquest rerafons, s'inicava també el moviment d'Observança, enfront del qual hom trobaria els Conventuals que, basats en les mitigacions papals de la Regla, cercaven una certa relaxació en la vida religiosa i la condescendència en la pràctica dels vots.

Ja en el 1467 els Consellers de Barcelona foren enviats pel Rei a Pedralbes per a "exhortar-les a que viscan honestament". Les visites i amenaces se succeïren. Pel 1495, el Rei envià la primera abadessa reformadora a Pedralbes, Sor Teresa Enríquez, complint així les seves primeres amenaces: el seu enfrontament amb l'abadessa Violant de Montcada provocà diversos plets i també la fugida de diverses monges

de Pedralbes. Més tard, en el 1514, era enviada Marta d'Aragó amb set monges més, totes elles castellanques del convent de Madrigal. Però, precisament per causa dels forts lligams de les monges amb la noblesa i l'oligarquia catalana i també amb el poderós Consell de Cent, tot aquest afer provocà grans tensions dins la comunitat. S'han trobat nombroses llistes de monges esmentades en diversos documents i la majoria palesen una relació encara important del monaquisme català amb la noblesa i l'honorable ciutadania catalana. Val a indicar encara un element que feia els intents de reforma més perillosos: a Catalunya podien lesionar les llibertats del Principat amb la introducció d'una certa castellanització, mitjançant l'obligació d'acceptar membres externs i durs que venien per aplicar per la força la reforma interna que els cenobis no desitjaven adoptar de bon grat.

Dins la comunitat, les lluites pel poder abacial foren prou manifestes al llarg del s. XVI, fonamentalment entre les famílies Cardona i Montcada i les eleccions estigueren carregades de matisos polítics, perquè els seus parents —d'ambdues famílies i de la resta de cognoms allà representats— gaudien de prou influència en la vida política del país. En mans de l'abadessa, a més, estaven tots els càrrecs interns i l'acceptació de qualsevol nou membre, concentració de poder que feia més cobdicitat el càrrec. Les lluites tingueren particular intensitat en l'afer d'instituir les abadesses triennals, segons que manava Trento, a partir del 1577, situació que revelà també la seva capacitat d'aconseguir directament del Papa —amb les pròpies influències familiars i amb l'aliança del Consell de Cent— allò que més els convenia, enfrontant-se així al Provincial i, indirectament, als desitjos paral·lels de la monarquia. Vint anys després d'haver-se iniciat el contenciós, en aconseguir finalment d'imposar l'autoritat eclesiàstica i fer eleccions triennals, encara trobem l'alternança entre les Montcada i les Cardona durant força temps, tot repetint-se la mateixa abadessa en el següent o en un tercer trienni.

Hem dedicat un apartat a les relacions del Convent amb el Consell

de Cent, atesa la seva continuïtat i importància. A canvi de la seva protecció, per exprés desig de la seva fundadora, el Consell tenia la prerrogativa de poder ingressar-hi una monja que s'anomenava *de gràcia* i que hi entrava sense dot. D'una banda, doncs, el Consell de Cent sortí en defensa dels privilegis de les monges quan aquestes es trobaren en dificultats —polítiques o econòmiques—, però d'altra hom no ha d'oblidar que el Consell de Cent fou el principal deutor del monestir pel que fa a pensions de censals. Per tant les pressions per ingressar-hi la persona políticament més adient esdevingueren constants. En aquestes relacions amb el consistori s'endevina també un tracte beneficiós a l'hora de pagar l'interès dels préstecs o censals, perquè en el s. XVI el municipi pagava un interès més reduït que d'altres institucions (Diputació del General), o particulars i, si més no, mantenia el mateix que venia pagant des d'un segle abans.

La documentació utilitzada s'acosta més a una comptabilitat de rendes que no pas a una comptabilitat agrícola i és per això que poca cosa podem dir tocant a l'agricultura dels territoris sotmesos a Pedralbes. Ens confirma l'extensió de les terres de conreu i també una certa recuperació de masos rònecs que es revela més important en el cas de Piera. La mobilitat de la terra era considerable en aquests dominis si ens atenim a la quantitat de canvis de noms dels censataris, major o menor segons els casos, que apareixen en els Capbreus, fet que ens demostra una major demanda de terres per al conreu. Només en el cas de Terrassa la terra aparenta ser més estable. Tot sembla confirmar l'existència d'una agricultura de tipus mediterrani i en aquell segle s'hi endevina una disminució de la vinya a favor dels cereals. Utilitzant el delme com a indicador, a Piera hi ha un predomini de producció de civada. El delme de Sarrià no era anotat amb tant rigor i és gairebé impossible d'apreciar-ne la seva composició.

En el s. XVI, la població que vivia sota el domini de les senyores de Pedralbes continuava tenint l'obligació de prestar sagrament i homenatge a l'abadessa, de pagar delmes, lluïsmes i, evidentment, censos

per les terres que conreaven. Moltes de les antigues joves, tragines, tasques, etc... es continuaven prestant, però ja en forma monetària. També molts dels censos que abans es pagaven en espècie havien estat monetaritzats abans del s. XVI, tot assegurant-se així contra el perill de les males collites i convertint-los en una renda més, sense parar atenció, però, en la desvalorització del diner. Tanmateix cal afegir que, mentre en els s. XIV i XV, les monges feren diverses reduccions de censos, no n'hi ha notícia pel que fa al s. XVI. Hom pot imaginar que la crisi ja no els permetés de ser tan generoses com en d'altres temps, però també pot interpretar-se com un signe més de refermament de la pressió senyorial.

La informació recollida ens confirma també la preferència pel sistema d'arrendament de tota mena de rendes que sortia a l'encant públic. Només quan la collita es presentava molt minvada els era difícil o impossible de trobar qui les volgués arrendar. En aquest sistema hi participaren donzells o pagesia benestant de la zona d'on provenien les rendes, però també burgesos de Barcelona (alguns mercaders), fet que ens cofirma l'interès de la classe dominant per aquest sistema, tal com demostrà Pierre Vilar.

Endintant-nos ja en el terreny més estricte de l'economia interna, hem de concloure que els ingressos de Pedralbes eren, doncs, en forma de renda i no pas d'explotació directa de la terra. L'existència, molt important, de censals ens demostra l'interès per una renda addicional, còmoda i segura, malgrat els endarreriments en els pagaments, que també foren font de nombrosos plets per tal de no perdre'ls, com en el cas dels censos de la terra. L'ingrés anual en concepte de renda de censals representa al llarg del segle un 43'3% del total dels ingressos anuals i aconseguix un punt màxim del 76'87% en el 1508, data en la qual es recuperen certs endarreriments considerables. La decadència produïda durant el s.XVI a Pedralbes fou lenta, en deixar-se de cobrar part de les rendes o en acumular-se massa els deutes. Sabíem que la crisi es manifestà en la dècada dels 70, però abans d'aquesta data es

troben disminucions d'algunes de les rendes i, de fet, ja en el 1530 l'abadessa es queixava que s'havien perdut terres i censos per negligències en la seva administració. Les monges començaren a plànyer-se'n en el 1577. A partir del 1582 la renda de censals, fonamentalment els del municipi barceloní, minvà i no es recuperà fins a les acaballes del segle; la caiguda d'aquesta important partida fou decisiva en la davallada de la renda general d'aquelles dècades. Les seves queixes sobre aquestes dificultats econòmiques perduraren fins a ben endinsat el s.XVIII, i això ens inclina a creure que moltes rendes ja s'havien convertit en irrecuperables. És evident que la inflació del s.XVI ajudà a reduir el valor real de la renda, però també hi col·laborà la resistència pagesa a pagar. No hem d'interpretar només la conjuntura com a únic factor d'influència, sinó que la pròpia pervivència del sistema originà forçosament una lluita social interna, manifestada en aquella època per la negativa o pel retard a fer efectius els pagaments. Cal no oblidar tampoc que l'administració era molt personalitzada en una abadessa que gaudia de tot tipus d'autoritat i que això li permetia de fer allò que més li interessés o que convingués a les pressions rebudes, internes o externes, fet aquest que ens demostra la feblesa d'aquesta administració que, ben segur, també influí en la disminució de les rendes disponibles.

S'ha insistit molt en el paper que jugaren els capbreus com a eina fonamental a l'hora d'exigir els drets del senyor. Si d'una banda ens indiquen que existí aquesta reacció senyorial de força després de la Sentència, d'altra resulten discutibles quant a xifres absolutes, però reflecteixen el sistema i ajuden a situar-nos en la realitat de l'època. El fet que haguem trobat tal quantitat de capbreus, llevadors i controls de venda o de traspàs a Pedralbes durant tot el s.XVI, ens confirma, un cop més, aquesta reacció senyorial per mantenir intactes els seus drets sobre la propietat directa dels seus béns després del 1486. Malgrat la reglamentació persistent entorn a l'obligació del pagès a pagar censos i delmes, hem vist palesada aquesta resistència en tot el domini de

Pedralbes; resistència a pagar, però també a capbrevar. Tot això confirma també l'opinió d'Eva Serra en el sentit que ni els senyorijs laics ni els eclesiàstics no deixaren d'ordenar capbreuacions de manera sistemàtica.

En la darrera dècada d'aquell segle augmentaren els ingressos per préstecs o per pagaments avançats, tot provocant un increment fictici de la renda. Són els mateixos anys en què Montserrat Duran situa una nova caiguda de la renda senyorial, no per la relaxació de la pressió del senyor, sinó per la persistent resistència general a pagar. D'aquesta manera Pedralbes s'anava endeutant i s'endinsava en plets que li costaven considerables honoraris. Les monges de Pedralbes havien de cobrar multitud de censos, però tots ells molts reduïts, i el retard a cobrar-los o l'intent de recuperar endarreriments importants via plet, resultaven molt costosos i, en ocasions, arribaven a esmerçar-hi més d'allò que finalment cobraven, fet que devia frenar, sovint, l'intent de recuperació. Llargs i costosos plets també costejaren les monges de San Payo, a Galícia, les de Jonqueres en el s.XV i les de Sant Pere de la Pedra, de Lleida, en el s.XIII.

Hi ha un altre punt que cal fer ressortir a Pedralbes; la majoria d'anys, les monges acabaven l'exercici comptable amb dèficits més o menys importants (a diferència de Jonqueres), amb l'excepció del període del procurador que ostentà el càrrec del 1531 al 1543, en el qual hom detecta notables esforços per aconseguir una situació més galdosa. Aquests dèficits comportaven a la força una progressiva deterioració de la tresoreria del convent (idèntic fou el cas de diversos monestirs d'Extremadura en la mateixa època). Probablement les monges no encertaren gaire en escollir les persones per exercir el càrrec de procurador, ja que sovint el confiaven a clergues beneficiats en el mateix monestir i hom ja sap la preparació que tenia aleshores el clergat. Si la inexperiència o l'escàs coneixement de qüestions d'administració entrava en aliatge amb la crisi exterior, la situació de dèficit es podia agreujar força més; ben segur que la intervenció de

professionals com l'al·ludit procurador -que era un notari de Barcelona- hagués alleugerit força el tràngol econòmic.

En no existir inversió en la terra, Pedralbes fou una comunitat rendista amb una actitud de *laissez faire*, manifestada en una administració deficient i conservadora, però tampoc no hem de descartar possibles desviacions de diner que no passaven pels llibres i que, a la vegada, ens explicarien com es resolía el dèficit anual, perquè, val a dir-ho, no hem trobat restriccions importants en les despeses en les èpoques difícils. Tampoc no hem percebut polítiques econòmiques diferents quan hi estaven els frares i monges conventuals o observants, tal com insinuava Sor Anzizu en el segle passat, sinó que hem detectat la continuïtat de la seva política. I diríem encara més: en períodes reformistes -i per tant d'Observança- les despeses extraordinàries augmentaven considerablement.

En repassar la bibliografia monàstica hom comprova que els monestirs medievals ja havien patit crisis semblants en el s.XIV; el més recents la patiren en el s.XVI o posteriors, en moments de transició del sistema i d'important inflació. A més, en el cas de Pedralbes, els primers moments de la manifestació de crisi (1577) coincidiren amb la discutida gerència de l'abadessa Isabel de Cardona i amb la seva negativa a deixar el càrrec per fer les abadesses triennals, fet que no ens sembla gens casual, ans ens fa pensar que els seus opositors no eren mancats de raó; és el mateix període en el qual els llibres de comptes són més irregulars, inexistents o alterats.

Tota la tasca duta a terme ens confirma que Pedralbes no difereix gaire d'altres comunitats de la mateixa època. Moltes desaparegueren amb la crisi; a Pedralbes la crisi s'inicià a començament de la transició, abans que a d'altres centres i possiblement per això subsistí.